

ԼԵՉՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅՏԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

Շ Ա Պ Ո Ւ Հ Բ Ա Պ Ր Ա Տ Ո Ւ Ն Ի Ո Յ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(սպ. էջմիաթին 1621)

(Շար. տես Բզմ. 1922. էջ 232)

21. համակար

(Խօսելով Դերենի մասին, որ ամբողջ օրը բուրբ՝ ծանօթ ու անծանօթ կը հիւրասիրէր երգով և ուտեղեղէնով, կ'աւելցնէ). Զարմացան նոքա և ասին. Ո՛րպէս համակար է առնել զայն (էջ 44):

Համակար բառը Շապուհ ունի նաև երկու տեղ (էջ 26 և 81), բայց երկուքն ալ յատուկ անուն են. Առձեռն Բառարանը զիտէ համակար բառ մը՝ «համազօր» ի մաստով, որ սակայն հոս յարմար չէ. Ըստ այսմ բառս կը մնայ անորոշ, մանաւանդ որ նախադասութիւնը եղծուած է՝ երևայ. և թերևս ուղղելի՝ Որպէս համա... կարէ առնել զայն:

22. հարմրել

Էւ ծոփն ամբոխէր և վերանայր ալիքն մինչև յերկինս. և զնաւս ալլազգեացն բերէր հարհրէր ընդ յիրար և զարկնէր ընդ պարիսպս քաղաքին (էջ 23):

Կրկնուած է հարույ բայէն և կը նշանակէ «բաղիւնել, զարնել». կը գտնուի նաև արդի գաւառականներուն մէջ. ինչ. հարհարիլ (Ղարաբաղ) «զարնել, ցնցել, շարժել», հարհարտիլ (Ղազախ, Ղարաբաղ) «շարժուիլ, ցնցուիլ, երկար ատեն շարժուելով տրորուիլ, մարմնին մէջ մասը բանի մը քսուելով քսուելով փնասուիլ, կեղ բացուիլ», հարհրիլ (Ալան) «շարունակ հարել (թան, մածուն)», հարհրիլ (Պօլիս) «յոգնութենէն ուժապառ ըլլալ, ծարաւէն պապակիլ», ևն:

23. հօշ

Լսեմ թէ Դերենիկը՝ որ իմ փեսայ է, զԳուլիւնար քոյրն ձեր սիրէ. Զամաչէք դուք զայդ տալ առնել. ամենայն հաւատի ճաւջ էք (էջ 67):

Հրատարակիչը այս բառը կը համարէ ձօշ «զրահ, կուրծքի զրահ», որմէ կը շինէ ձօշքի «կուրծք դէմ տալ»: Ըստ իս ասիկա ստոյգ. չէ. նախ որ ձօշ ձևէն (= արար. և պրս. شوش jausš) չի կրնար ձևանալ ձօշքի, իսկ եթէ ձևանայ ալ՝ կը նշանակէ «զրահաւորել, զրահ հագցնել» և ոչ թէ «կոռիլ»: Վերջապէս տեղւոյն յարմար չէ «կոռիլ», կուրծք դէմ տալ, իբր թէ «բուր հաւատի մարդոց կուրծք էք դէմ տուած»:

Ես կը կարծեմ որ ձօշ կը նշանակէ «բամբասանք», ինչպէս ունի և Քուչակ. ասկէ է ձօշալ «չարախօսել, թշնամանել, բամբասել». հմմտ. Ես զպնահար եմ և ամօթով, վասն անգիտաց զմեզ ճօշալով. կոտո. Բերք. 135: Բառս կենդանի է նաև արդի գաւառականներու մէջ. այսպէս ձօշք «բամբասանք, վէճ, կոխ» (Ղազախ, Մուշ, Տփլիս), ձօշի, ձօշալ «բամբասել» (Մուշ, Շամշուղէ, Վան, Տփլիս):

Ըստ այսմ վերի հատուածը կը նշանակէ «ամէն կրօնի մարդոց բամբասանքի՝ նախատանքի առարկայ դարձեր էք»:

24. մանտար

Եմուտ ի պարտէզն իւր և սկսաւ զմեծամեծ բանջարս տակցի խլիլ և առեալ զմանտարն տունկ արկանել ի տեղի մեծամեծացն (էջ 3):

Գրուածքին ձևէն կ'երևայ որ մանտար տեսակ մը տունկ ըլլայ, մանաւանդ երբ աչքի առջև բերենք թրք. մանթար «տունկ» բառը: Բայց հատուածը այնպէս կազմուած է՝ որ մեծի ու փոքրի խնդիր մը կայ: Մօրիկի հայրը պարտէզ կը մտնէ, մեծամեծ բոյսերը կը ջարդէ և այդ մեծամեծներուն տեղ մանրերը կը դնէ. Ըստ այսմ մանտար կը դառնայ մեզ ծանօթ մանտր < մանր բառը:

Մօրիկի հօր այս պատմութիւնը մեզ կու տայ նաև Գանձակեցին (էջ 47) հետեւալ բաներով. «Զմեծամեծ կաղամբան որ ի պարտիզին անդ, արմատախիլ առնել, կտրել զգլուխն. և զմանունսն փայփայել»։ Ստորագծեալ բառը կը ցուցնէ որ վերի օրինակին մէջ ալ մանտար պէտք է հասկնալ իբր մուտր «մանը»։

25. մեծահար

Քանզի Սմբատ էր այր մեծահար և ամբարտաւան և աջողեցաւ ժամանակ թագաւորութեան նորա (էջ 80)։

Թերևս ուղղելի մեծահարկի՝ պատուաւոր, պատկանելի, երեւի», ինչպէս ունի Առձեռն Բառարանը։

26. յայգցեսնն

Վալիւն վաճառենք զմին Դերէնին և զհանդերձան և պատրաստեմք ճաշ յայգցեսնն (էջ 41)։

Ձեռագրին հրատարակիչ հանգուցեալ Միսրան կ'ուզէ հասկնալ «յայգցեսնն», իսկ Մեարոպ եպս. կը հասկնայ «վաղը»։ Իրաւացի կը համարիմ վերջինս, որովհետև նոյն բառը կը գտնենք նաև ուրիշ քանի մը տեղեր ալ. հմմտ. Համամ. քեր. 271 «ի վաղին տեսանէ զՅիսուս զի գայ, զոր գոեհիկըն յեզուց ասնն. Էջուց դառնամք»։ Նոյնը նաև քանիցս վրք. հց. Աւելի յարմար է միջին հյ. յեզուցն, յեզցենէ «վաղը» Անսիգք, էջ 13։ Այս բառը կը ներկայացնեն արդի գլո. եզուց բառը։ Ամենահին վկայութիւնն է Սոկրատ, էջ 365. «Եւ և այսօր և այգուց նոյնս եմ»։

27. յետին

Եւ հասաւ արտ հիւանդութեան սրբոյն Սահակայ հայրապետին. և առեալ զրեաց զյետինս իւր այսպէս (էջ 26)։

Կը նշանակէ «կտակ» և թերևս յետկար բառն է, որ ազգէտ զրջին ձեռքով

այսպէս խաթարուած է։ Ռայց հմմտ. Ղևոնդ պատմիչ, որ նոյն տեղը (էջ 29) կը գրէ. «Գրէ զվերջինս բանից իւրոց»։

28. շատորաց

Եւ ի շատորաց ցանկացեալ էր Դերէն աղջկանն և յանկարծակի կալաւ զնա և և բռնադատեաց և արար կամաց իւրոց (էջ 39)։

Ի շատորաց կը նշանակէ «վաղուց, շատունց»։

29. որման

Ողորմեա՛ ինձ և արձակեալ զիս և յորման հասանէ հրաման քո՛ ես գամ և մեռանիմ առաջի քո (էջ 60)։

Հրատարակիչը կը նկատէ որ յորման, եթէ պակասաւոր ընթերցուած չէ (բառին կէսը կը գտնուի ձեռագրին 59ր էջին վերջը, իսկ միւս կէսը կը սկսի էջ 60ա), կրնայ ըլլալ «երբոր» իմաստով բառ մը, և կը կապուի գլո. հրման «ի՛նչպէս» բառին, որ գործածական է Ախալցխա, Խոտըջուր և Շիրակ։ Որակի իմաստն ժամանակի իմաստին անցնելու լաւ օրինակ մը ունի այլուր Շապուհ, էջ 79. Եւ որպէս էր Ալի ի բանտին, զեղեցին և սպանին զնա՛ Հոս որպէս կը նշանակէ «յորժամ»։

30. պախէզ

Ոչ կարեմ գալ. լաւ համարիմ զսաւ կաւ պահէգս իմ քան զթագաւորութիւն Հոռոմոց (էջ 3)։

Կը նշանակէ «բանջարանոց»։ հմմտ. անդ՝ քիչ մը վաղը. «Եւ ինքն եմուտ ի պարտէզն իւր և սկսաւ զմեծամեծ բանահարս տակցի խել»։ Այս բառը՝ որ կը նշանակէ նաև Նորայր (տե՛ս իր Ֆրանսահայ բառարանը, jardin բառին տակ), կենդանի է զեռ քանի մը բարբառներու մէջ. այսպէս Շատախ, Սալմաստ և վան՝ պախիզ ձեռով և «սեխի, ձմերուկի և վա-

րունգի պարտէզ» նշանակութեամբ, Գանձակի մէջ պիեզ ձևով և «բանջարանոց» նշանակութեամբ (տե՛ս Մամիկոնեան, Հազարից մէկը, էջ 39 և 248): Ասկէ կազմուած է՝ Վանայ բարբառով՝ պսիւղպան (< պսիւղպան) «պահէզը պահող մշակող, պատանճի»։ Հին աշխարհագրական աշունհերու մէջ ալ կը պատահէր Քահր զաճոր (Օրբելեանի պատմ. 1861, էջ 268), որ ճիշտ այն է՝ ինչ որ այլուր կ'ըսուի Պարտիզացիոր։

31. ոսկէ

Եւ էր արքայն հագել սև և ոսկէ սև ի զուգի նորա (էջ 53):

Բառս այլուտո ծանօթ է Խոյդէ ձևով. Մագ. քեր. 229, որմէ նաև էրզն. քեր. իսկ մեր ի Պարսից բազում ինչ ընտանեաբ ուսնալ զգեստս, որպէս զուռայ և ոխողէ (այլ ձձ. ոխողէ, ոխողէ): Ասիկա է արար. ۱۲۰, ridā «վերարկու» (Հիւպշ. Arm. Gram. 264), որմէ փոխառնալ է նաև վրաց. րիդ «ծածկոց, քող»։ Շապուհի օրինակին մէջ առեւ կը նշանակէ ո՛չ թէ «վերարկու», այլ աւելի «քող», ինչպէս է և վրացին։

32. սարխաթ

Եւ ի գիշերի սարխաթ արար Հապիպն և հասաւ ի վերայ զօրացն Սմարտայ (էջ 73):

Անշուշտ արար. سارخاٹ sur'at «արագացնել, շտապում» բառն է. Գամուսի ծովածաւալ բառարանին մէջ (թրք. թրգմ. հտ. Բ. էջ 597) չկայ sar'at ձև մը, որով կ'ենթադրեմ թէ վերի բառն ալ պէտք է կարդալ ստրիար։

33. սկեւռին

Յորժամ էառ ի գիւղսն զոսկի զսկև ոխնն, յորում կայր նշան սրբոյ խաչին Գիրստոսի, ոչ կարաց շարժել ի տեղւո. Էնն (էջ 13):

Թուի նշանակել «խաչը պարունակող արկղը»։ հմմտ. քիչ մը վերը՝ Յայնժամ հրամայեաց բերել զնշան խաչին և բացեալ զարկն ոսկի, կազմած սկամբք պատուականօք։

Ստոյգ նշանակութիւնը գտնելու համար համեմատելով Արարատ, 1888, էջ 399-401 «Հացունեաց խաչի պատմութիւնը», տեսայ որ այս վերջինը ամենեւին չունի բառ մը՝ որ յիշեալ ձևն ակնարկէր։

34. սնկիլ

Գնա և շինէ աւերած երկիրն քո և տամ ձեզ զամենայն պէտք և զանձք, որ և սնկիլք դուք (էջ 62):

Հրատարակիչը սնկիլք կը համարէ անհասկանալի. ընդհակառակը միջին հայե. ընէի հետաքրքրական բառերէն մէկն է։

Բառիս արմատն է սնկի «պէտք, կարիք, կարօտութիւն», որ մէկ անգամ ունի Անսիզք, 75. Ու ես ի սնիկ եմ ի յիմ գրամն (այն է՝ ի պէտս եմ)։ կամ նաև «կարօտ, պէտք ունեցող», ինչպէս կը գործածէ մէկ անգամ Կոստ. Երզն. 150. Ով ունի կին շնացող կամ պոռնիկ, հանց որ ինք ի յայլոց այր երթայ սնիկ։ Ասկէ կու գան սնկի կամ սնգի «պէտք ունենալ, կարօտիլ»։ Թէ սնկիս՝ վառես կրակ. Շնորհ. առակ. իզ. (զայլախազին համար կ'ըսէ). Չամչի կուտ առնուս և պահես, և երբ սնկիս՝ դու մունֆարդէնով թրջեա. Երբ սնկիս՝ կեր, սնուշ լինի (դամոնի համար կ'ըսէ). Չի որ սնգի ի պառակիլ և ի հանգչիլ. Վստկ. 117, 135, 200. Եւ թէ չսնկի որ զամէն հայրենեստանն ծախէ. Ով ոք որ զսա ունի՝ նա բնաւ ի յայլ գիւրջ չսնգի. Անսիզք 45, 93. սնկոյրին կամ սնգոյրին «կարիք, պէտք, պահանջ» Վստկ. 39, 158, Անսիզք 31, 33. սնկող «կարօտութիւն քաջօղ» Վստկ. էջ 6:

Այս բառը գիտէ ՆՀԲ, բայց ունենալով միայն Վստկ. էջ 135 վկայութիւնը՝ կը մեկնէ «փորը պնդանալ, փխր. նեղուիլ». այս նշանակութիւնը կը հետեցնէ նախ

անկէ՝ որ յիշեալ վկայութիւնը դամոնի համար ըսուած է (և դամոնը իբր լուծիչ կրնայ գործածուիլ) և երկրորդ թրք. sequente բառին ժայնական նմանութեանէն: Բայց իրօք վաստակոց գիրքը բժշկական նպատակ չունի և պահենի պտուղներու մասին կը խօսի հոն. երկրորդ՝ թրք. սրգ-բրրը շատ պատահական նմանութիւն միայն ունի, և վերջապէս՝ միւս վկայութիւնները և ածանցները բառին նշանակութեան վրայ կասկած չեն թողուր: Ուղիղ իմաստով կը հասկնայ նախ Անսիգքի հրատարակիչը և յետոյ Նորայր (տե՛ս Կոստ. երզն. 204):

35. վար

Ժողովէ զօրս Հայոց և Միջագետաց և գնա ցվարս Խուժանի և առ զընէ (իմա՝ «զվրէժ») ծառային իմոյ Խեթայ որ ըսպանին (էջ 56):

Տեղէն կ'երևայ որ կը նշանակէ «սահման կամ լեռներ»։ Ըստ այսմ ալ հրատարակիչը կ'ուզէ ուղղել ցվարս, ինքն ալ համարելով շատ կասկածելի: Կրնայ ըլլալ որ գրչութիւնը խաթարուած ըլլայ այստեղ, որովհետեւ բառին առաջին տառը ձեռագրին 55-ա էջին վերջին տառն է և վարս կը սկսի նոր էջ և նոր տող (55 բ)։ այսպիսի շրջումներու ժամանակ սխալներ փախցնել սովորական բան է, մանաւանդ Շապուհի գրչին չափ սղէտ անձի մը համար։

36. տակցի

Իմուտ ի պարտէզն իւր և սկսաւ զմեծամեծ բանջարս տակցի խել (էջ 3):

Կազմուած է տակ «արմատ» բառէն՝ ցի մասնիկով. հմտ. աբացի, բացի, ձերքացի կամ ձեռամբացի. ըստ այսմ կը նշանակէ «տակով, արմատով», և ճիշտ այն է՝ ինչ որ այլուր կ'ըսուի տակախիլ առնել «արմատախիլ ընել» Մարթին. (տե՛ս Աբարատ, 1913, էջ 1147):

37. քաղված

Էւ ասէ ընդ ինքն քաղվածն, որ էր այր քաջ և բազում քաջութիւն էր ցուցեալ ի յաշխարհն վասպուրականի և նա ասէ (էջ 83):

Հրատարակիչը կը կարծէ կամ յատուկ անուն և կամ «ներքինի, կուտ» նշանակութեամբ նոր բառ մը. առաջինին համար աննպաստ է յօդը. առհասարակ նախադասութիւնը մութ է։

38. քամակ

Բորժամ զայր մտանէր նա ի քաղաք մի Պարսից՝ կային նմա կանայք քամակ, որ շրջէին տանէ ի տուն, և ուր գեղեցիկ կ'ին տեսանէին՝ զայն պատմէին ամիրայեփին Ալէ, և նա բերել տայր և խառնակէր զբազում կանայս մեծամեծաց և աղքատաց։ Էւ էին նորա խորհրդակիցք կանայքն այն և ոչ զոյր նմա ճար կոչել մեծամեծս իւր յառաջի իւր (էջ 76):

Էւ եկին այն քունկիւսներն ամիրային Սրաւայ և էր նա մեռեալ ի նոյն տարին, և կայր նմա դուստր մի անչափ գեղեցիկ, և եկեալ մի այն կան(ան)ցն բռնեց ի ձեռն ամիրայեփին (էջ 77):

Երկու բառերը յայտնի կերպով նոյն են և ինչպէս հրատարակիչը կը նշանակէ «երևի նշանակում է կատար»։

Մեզի համար ամէնէն առաջ բառին ձևն է կարեւոր. երկրորդ վկայութեան մէջ անշուշտ —անի (սխալմամբ զրուած անի) ծանօթ յոգնակերտ կամ հաւաքական մասնիկն է, որ հանելով՝ կ'ունենանք քամակ. ասիկա առաջինէն ա ձայնաւորով միայն կը տարբերի. Բայց առաջինին մէջ ալ նախադասութիւնը այնպէս է կազմուած, որ յոգնակի կը պահանջուի. ուստի պէտք է կարգաւ կանայք քամակք, որով եզակի ձևը կ'ըլլայ քամակս։ Այսպիսի բառ մը գիտէ Բաղդիւրը Երեմիայ (սպ. յԱլիփոնայ 1698), էջ 327, «չօշափուին» իմաստով, որ յարմար չէ տեղին։

Կը կարծեմ որ քամակ և քամակ ձևեր

բուն մէջ աւելի ընտրելի է քոմոս, բայց ասիկա ալ տգէտ զըջին մէկ սխալն է, որ պէտք է կարգաւ քոմոս. ասով կ'ուշենանք ծանօթ բառը՝ «բամբասող, չաբախսող, լուր տանող» նշանակութեամբ, որ ոչ միայն կը պատշաճի տեղին, այլ և աւելի յարմար է քան «կաւատ», նախ՝ որովհետեւ այդ կանայքը կը համարուին ամիրապետին խորհրդակիցները, ինչ որ անյարմար պիտի ըլլար ըսել կաւատ կանանց համար, երկրորդ՝ որ եթէ անոնք ըլլային հասարակ կաւատ կանայք, ո՛չ մէկ մեծամեծ չի պիտի թողուր իր կանանոցը կոխելու, և վերջապէս իրօք՝ համաձայն պատմութեան՝ անոնց զործը կաւատութիւն չէ, այլ քսութիւն կամ տեսակ մը բանրարութիւն:

Ս վրիպակաւ ա դառնալու օրինակ մը ունի Շապուհ, նաև էջ 80, իստայսիրտ (փխ. իստասիրտ):

2. ԱՃԱՌԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

Պետրոս Դուրեանի մահուան յիշամեալին ձեռք առի իր քերթուածները. այս անգամուն Դուրեան ինծի երեւցաւ նորափայլ շողերով, թէև ծագած միշտ աշնաշային իրիկնամուտի արեւէն: Իմ կազմած խորհրդածութիւններս կ'ուզեմ նշանակել հոս. նորութիւններ չեմ յուսար յայտնել. բայց երբ իմ այս տեսութիւններս արտափայլին այս տողերուն սեւութեամբ՝ այն ատեն իմ սեպհականութիւնս պիտի ըլլան, մտածութիւններուս պէս: Յիշք պիտի տամ Դուրեանը ինչպէս որ ինծի երեւցած է իր գործին մէջ, և ան ալ իր էութեան աւելի հոգեկան մէկ քանի մասերուն մէջ:

Անը

« Ես այլաբանութիւն մ'եմ »

Անձ մը ամենամեծ իրականութիւնն է կեանքին մէջ և կը ներկայանայ լրացեալ գիծերով, գիծեր անհամար և երբեմն անսահման, որ անձին՝ տիրութեան կամ զուարթութեան արտայայտութիւն մը կուտան, կորովի կամ տկարութեան, յոյսի կամ անյուսութեան, սակայն այս գիծերն ալ ընծիւղներ են թաքուն զօրութիւններու, որ սերմերու պէս կը ծլին և կ'ուռնան անձին էութեան խորը: Գրեթէ միշտ այս անթիւ գիծերուն մէջ կայ հատ մը կամ շատեք տիրապետող, ընդհանրացող, թէնի էական նկարագրին պէս, ուսկից միւսները երփնաւորում մը կ'առնեն և երբեմն ամբողջապէս ալ կը կորսուին, միակ գիծի մը և միակ զօրութեան մը գոյութիւնն և շարժումը ապահովելու համար:

Դուրեանի դիմապատկերն ալ այսպէս ներկայացում մ'է բազմաթիւ գիծերու. անոնցմէ ոմանք չափազանցօրէն տոնին են և դալուկ, հիւժախտաւորի մը ճակտին պէս, և իրենց հիւանդ մանկութեան պատճառաւ՝ առանց փթթելու և զեղեցկանալու տարիքին առած են, և քսանամեայ երիտասարդին կեանքին մէջ ազգազուն ոստերու պէս կ'երեւին, առանց դալարի և ծաղկի:

Սակայն այս տկար մասին քով կայ ուժգին զօրութիւն մը, ազգու, ամենակալ, բող, որ իր դրոշմը կու տայ ամբողջ Դուրեանին: Կարգալով իր գործը կարելի չէ չտեսնել իր էութեան այս երկու բաղադրիչները. նախ մարմին մը, ջիղեր և զնդերներ, բայց նուազկոտ, խեղճ, դալկահար, ասոնց մէջէն սակայն կը յառնէ բուն մարդը, կորովի, զօրաւոր, օժտուած հոգեկան կարողութեամբ մը՝ որ իր կեանքըն ունի յուզումի և զգայականութեան մէջ. Դուրեան ամէն բանէ աւելի սրտի ազդեցութեան տակ է, զգայականութիւն մը թեքուն, անձնական, որ կը զգացուի և յուզուի բոլոր առարկաներուն առջև: